



1 Prírodná krajina Dunaja: Kilijské rameno Dunajskej delty na snímke zo satelitu NASA, 5. február 2013.
Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Danube_Delta

PRÍRODNÁ A KULTÚRNA KRAJINA DUNAJA REFLEXIE DEDIČSTVA VO VÝSKUME DANURB

Katarína Kristiánová

Krajina Dunaja je fenomén, v ktorom sa prelínajú hodnoty dedičstva prírodného s hodnotami dedičstva kultúrneho, hodnoty hmotné i nehmotné, súčasné i minulé. Projekt DANURB sa zameriava nielen na identifikáciu hodnôt architektonického kultúrneho dedičstva a spôsoby ich valorizácie, ale aj na identifikáciu a valorizáciu hodnôt dunajskej krajiny, ktoré môžu prispieť k rozvoju turizmu a budovaniu tzv. dunajskej značky.

Jedným z cieľov projektu je sprostredkovať také poznatky o krajine, o jej príbehoch a o jej hodnotách, ktoré nie sú zrejme na prvý pohľad alebo už zanikli, ktoré ešte v nedávnej minulosti boli prístupné len úzkemu okruhu odborníkov a nie sú dostatočne známe širokej verejnosti a turistom. Poznanie týchto hodnôt prírodného a kultúrneho dedičstva je predpokladom ich ochrany a zachovania i pre budúce generácie.



2 Krajina Dunajskej delty v Rumunsku.

Fotografia Diego Delso, 2016

Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Danube_Delta

Príspevok objasňuje pojmy prírodná a kultúrna krajina, na príklade Dunajskej delty a údolia Wachau poukazuje na význam a spôsoby ochrany takýchto krajín a prináša časť prvej fázy výskumu venovaného problematike vybraných hodnôt prírodnej a kultúrnej krajiny Dunaja na Slovensku.

POJEM PRÍRODNÁ KRAJINA

Ako uvádza Mikuláš Juraj Lisický¹, aj keď sa názory odborníkov líšia pri posudzovaní toho, čo možno považovať za prírodné, teda pôvodné a človekom neovplyvnené, a do akej miery je pri antropických zásahoch potlačovaná prirodzenosť, ako aj to, kde leží hranica medzi prirodzeným a umelým, teda antropogénnym, keďže aj človek je v konečnom dôsledku jeden z prírodných druhov biosféry, existujú isté pragmatické, konvenčne stanovené hranice. Všeobecná zhoda panuje v tom, že ak trváme na kritériu pôvodnosti ako absencii akéhokoľvek ľudského vplyvu, potom pôvodné ekosystémy v súčasnosti prakticky neexistujú, pretože minimálne antropogénnymi zmenami atmosféry je priamo či nepriamo ovplyvnená celá biosféra. Navyše antropogénne ovplyvnené je aj globálny kolobeh vody. Ak však antropický vplyv neponímame takto fundamentalisticky, potom možno hovoriť o zvyškoch pôvodných ekosystémov v regiónoch, ktoré neboli nikdy v histórii ľudstva súčasťou ekumény, a teda človek ich priamo nikdy

neovplyvňoval ani extenzívnym využívaním. Ako kritérium prirodzenosti možno použiť zachovanie základných funkčných väzieb ekosystému, ktoré zaručujú jeho spontánnu obnovu po ukončení antropického tlaku. Takéto prirodzené ekosystémy sa prirodzeným vývojom znova približujú ku kvalite prírodných, z ktorých sú odvodené, možno ich teda označiť „blízke prírodným“, prípadne aj „prírodné“, nie však pôvodné.²

PRÍKLAD DUNAJSKEJ DELTY

Výnimočné hodnoty prírodnej krajiny Dunaja, ktorá nebola priamo ovplyvnená činnosťami človeka, predstavuje územie Dunajskej delty. Patrí k najväčším mokradiam v Európe a je krajinou, ktorá sa neustále mení. Všetky tri ramená, Kilijské, Sulinské a Svätoturajské, splavujú veľké množstvo bahna a za stáleho boja medzi pevninou a vodou tu vznikajú nové ostrovy, rieky, rybníky, močiare a brakické jazerá, ktoré zarastajú trstinou (→ 1, 2). Koreňový systém trstiny stojí na začiatku vzniku pozoruhodnej a pre deltu typickej vegetačnej formy, tzv. plauru. V bahnitom podloží vzniká veľké množstvo hnilobných plynov, tie občas vybuchujú a pod vodou roztrhnú húštinu trstinových koreňov, takže veľké kusy vyplávajú na hladinu a stanú sa plávajúcimi ostrovmi. Na nich potom vznikne úplne svojrázne rastlinné spoločenstvo, v ktorom sa po čase uchytia aj stromy.

„Plaur“ zostáva ukotvený na dne alebo pláva vodnými tokmi a niekedy ich aj prehradí. Rozsiahle plochy trstia zastierajú, že delta je v skutočnosti krajinne rozmanitý a druhovo bohatý biotop, v ktorom rastú početné močiarné a vodné rastliny, napríklad lekná a leknice. Hojne sa tu vyskytujú aj mäsožravé rastliny, napríklad bublinatky. Na pevninských pásoch a naplavených piesčinách rastú prevažne stepné trávy a uchyteli sa tu aj lesy.³ Rozsiahla lesná oblasť Letea medzi Sulinským a Kilijským ramenom je jedinečný biotop, do ktorého človek po stáročia nezasiahol. Medzi dubmi, vrbami, brestmi a lipami sa pnú liany a rastú stredomorské subtropické rastliny, tamarisky a hloh. Labyrint hľbočín, riek a močarín, v ktorom žije veľký počet druhov vodných živočíchov a rýb, priťahuje množstvo vtákov, žije tu približne vyše 320 rozličných druhov vtákov, z toho 121 migrujúcich a 17 ohrozených.⁴ Dunajská delta je chránená ako rezervácia v Rumunsku historicky už od roku 1938, od roku 1990 je ramsarskou lokalitou, v roku 1991 bola zapísaná do zoznamu svetového dedičstva UNESCO, v roku 1998 bola vyhlásená za Biosférickú rezerváciu Dunajská delta. Územie delty je aj chráneným územím NATURA 2000 v zmysle oboch smerníc o vtákoch i o biotopoch.



3 **Prírodný charakter vnútrozemskej delty Dunaja, ako ho zachytáva Mappa Comitatus Pisoniensis od Samuela Mikovinyho, vydaná vo Viedni, Paul Straube, 1735.** Zdroj: Mollova mapová zbierka, dostupné na: <http://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/430/2619316519>

HODNOTY PRÍRODNEJ KRAJINY DUNAJA NA SLOVENSKU

Podľa Lisického⁵, ako ho cituje aj Mikuláš Huba⁶, je slovenský a slovensko-maďarský úsek Dunaja z ekologického hľadiska popri Dunajskej delte jeho najzaujímavejšou časťou. Po prechode Devínskou bránou pomerne veľký spád a štrkové nánosy, v ktorých rieka tečie, podmienili jej ďalšiu trasu v nížine. Hlavný tok Dunaja sa rozdeľuje na tri takmer paralelne tečúce toky. Z nich sa odpájajú menšie toky (anastomózy), tečúce šikmo medzi hlavnými korytami. Vytvárajú sa bohaté priečne meandre a fenomén tzv. vnútrozemskej delty. Keďže sa tento systém nachádza na priepustných a ľahko erodovateľných štrkopieskoch a energia toku po opustení horského prielomu je pomerne veľká, dotknutý reliéf je morfológicky veľmi premenlivý. Dunaj prináša so sebou veľké množstvo živín, čo spolu s priaznivými klimatickými podmienkami a dostatkom povrchovej i podzemnej vody počas celého vegetačného obdobia spôsobuje, že toto územie medzi dnešným Malým Dunajom, Dunajom a Mošonským Dunajom patrí medzi najproduktívnejšie európske ekosystémy. Ako uvádza Huba⁷, je pochopiteľné, že človek sa oddávna snažil toto bohatstvo využiť a až do polovice 20. storočia sa mu to darilo bez väčších narušení ekologickej rovnováhy. Pôvodné extenzívne využívanie (rybolov, poľovníctvo, pastierstvo) sa však postupne nahrádzalo

čoraz intenzívnejším poľným a lesným hospodárstvom. Do medziriečia prenikalo trvale osídlenie vyžadujúce ochranu pred záplavami. Plavba po Dunaji si vyžiadala zregulovanie vodnej siete a vytvorenie koncentrovaného toku a jednotného koryta. Posledný prírodný charakter vnútrozemskej delty zachytávajú mapy zo 17. a začiatku 18. storočia (→ 3).

STRATY HODNÔT PRÍRODNEJ KRAJINY DUNAJA NA SLOVENSKU A SNAHY O ICH OCHRANU

Zmena nastala v rokoch 1886 – 1896, a to odstavovaním väčšiny bočných ramien. Ďalšie zmeny sa uskutočnili po 2. svetovej vojne – výstavbou hydroelektrární najprv na členitom hornom toku Dunaja, neskôr i na jeho dolnom toku, kde rieka pretína Južné Karpaty.⁸ Hydroenergeticky nevyužitá ostávala – až do deväťdesiatych rokov 20. storočia – už len stredná časť toku Dunaja. Úsilie zlepšiť splavnosť Dunaja, zlepšiť protipovodňovú ochranu a vyrábať elektrickú energiu viedlo k rokovaniam medzi predstaviteľmi Československej socialistickej republiky a Maďarskej ľudovej republiky o využití spoločného úseku Dunaja. Prvé rokovania na úrovni vládných delegácií sa uskutočnili už v roku 1952. Na rokovaní v roku 1958 sa dohodlo umiestnenie stupňa Nagymaros a odporučilo sa vypracovať štyri varianty schémy využitia Dunaja na úseku medzi Bratislavou a koncom vzdutia Nagymaros.

Tieto varianty sa posúdili na trojstrannej konzultácii v roku 1963 za účasti odborníkov z Československa, Maďarska a Sovietskeho zväzu. Odporučilo sa spracovať alternatívu s derivačným kanálom – Sústavu vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros. V roku 1977 predsedovia vlád ČSSR a MLR podpísali medzištátnu zmluvu o výstavbe a prevádzke sústavy vodných diel, ktorú ratifikovali parlamenty oboch štátov a podpísali prezidenti Gustáv Husák a János Kádár. V roku 1989 pre obavy z ekologickej katastrofy maďarský parlament rozhodol o zastavení prác na zariadení v Nagymarosi a splnomocnil vládu rokovať o zmene zmluvy z roku 1977. Maďarská strana ponúkla riešenie spoločného dokončenia Gabčíkova ako riečnej elektrárne s priebežnou nešpičkovou výrobou elektriny. V roku 1991 slovenská vláda rozhodla o začatí príprav dočasného riešenia, teda variantu C, ktorý nezávisel od spolupráce s maďarskou stranou. V roku 1992 sa prehradzovaním prirodzeného koryta Dunaja začalo uvádzanie stupňa Gabčíkovo do prevádzky, v roku 1996 uviedli do trvalej prevádzky v rámci Vodného diela Gabčíkovo vodnú elektrárňu Gabčíkovo a v Čunove plavebnú komoru, ktorá nahrádza hrádzu v Dunakiliti (→ 4). V roku 1994 SR a Maďarsko odovzdali spor týkajúci sa Sústavy vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros Medzinárodnému súdному dvoru v Haagu, ktorý v roku 1997 rozhodol, že obidva štáty porušili právne



4 **Vodné dielo Gabčíkovo.**
Fotografia: Katarína Kristiánová, 2017



5 **Chránená krajinná oblasť Dunajské luhy.**
Fotografia: Vít Pucholt, júl 2017
Zdroj: <https://www.google.sk/maps>

záväzky, a vyzval ich, aby realizovali záväznú zmluvu, berúc do úvahy zmeny, ku ktorým došlo od roku 1989.

Unikátne prírodné hodnoty, sprevádzajúce Dunaj na našom území, už v medzivojnovom období a potom so zvýšenou intenzitou po 2. svetovej vojne viedli k snahám o ich ochranu. Ako uvádza Huba⁹, svedčia o tom viaceré prírodné rezervácie: Ostrov kormoránov (1933) – ako jedna z prvých prírodných rezervácií vyhlásených po 1. svetovej vojne na Slovensku, Čenkovská step (1951), Ostrov orliaka morského (1953), Ostrov Lyon (1964), Čenkovská lesostep (1965) a ďalšie. V roku 1969 spracoval kolektív profesionálnych ochrancov prírody a angažovaných odborníkov návrh na veľkoplošnú ochranu dunajskej a pridunajskej krajiny formou Chránenej krajinnéj oblasti (CHKO) Dunaj; po rozhodnutí o výstavbe Sústavy vodných diel 1977 sa o CHKO prestalo oficiálne uvažovať. V období plánovania vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros sa hlavne dobrovoľní, od štátu nezávislejší ochranári, viac než štátna ochrana prírody, angažovali v iniciatívach hodnotenia vplyvov vodných diel a zdôrazňovali potrebu zachovania lužných lesov. Aj pod vplyvom týchto iniciatív sa napríklad zastavili výruby lesov v hornej časti plánovanej Hrušovskej zdrže na území Petržalky, Rusoviec a Čunova a časť týchto lesov, ako aj ramien a mokradí sa po zmene projektu zo sústavy vodných diel Gabčíkovo – Nagymaros na vodné dielo Gabčíkovo zachránila. V roku 1987 bratislavskí ochranári verejne predstavili svoj návrh Národného parku Podunajsko, v roku 1988 vznikla občianska ochranná iniciatíva pod názvom Dunajské vyhlásenie za trilaterálny Národný park Podunajsko, ktorý sa mal rozprestierať prakticky od Viedne až po Budapešť a okrem dunajskej krajiny mal chrániť aj prilahlé hodnotné územia od Lobau, cez Hundsheimské kopce, nivu Moravy, Devínsku

Kobylu, prírodné rezervácie Kopáč, Ostrovné lúčky, Ostrov orliaka morského, Istragov, Čičovské mŕtve rameno, ostrov Apáli, Čenkovskú step i lesostep, Parížske močiare, Vozokanský luh až po Burdu či Pilis. V osemdesiatych rokoch 20. storočia skupiny ochranárov vyjadrovali odpor proti jednostrannému, technokratickému prístupu k dunajskej prírode a krajine. Vo februári 1990 vytvorili slovenskí, rakúski, českí a maďarskí ochrancovia prírody a aktivisti živú reťaz medzi Hainburgom a Gabčíkovom, ktorá mala symbolizovať záujem o ochranu Dunaja. Po roku 1992 sa ochrannárske úsilie utlmilo. Ekologické a environmentálne sledovanie vplyvov vodného diela Gabčíkovo na okolitú prírodu sľúbila slovenská vláda zabezpečiť prostredníctvom tzv. biomonitorovania.¹⁰

Územná ochrana hodnôt prírodnej krajiny Dunaja na Slovensku sa v súčasnosti zabezpečuje prostredníctvom viacerých typov chránených území. V roku 1998 bolo vyhlásené veľkoplošné chránené územie CHKO Dunajské luhy (→ 5). Sústavu maloplošných a veľkoplošných chránených území po roku 2000 doplnili chránené územia NATURA 2000, vyhlasované na základe smernice o vtácoch – chránené vtáčie územia a na základe smernice o biotopoch – územia európskeho významu. Slovenská republika pristúpila aj k Ramsarskému dohovoru už v roku 1990, čím sa zaviazala chrániť mokrade na svojom území. Hranice ochrany Ramsarských lokalít, maloplošných, veľkoplošných chránených území i území NATURA 2000 sa navzájom čiastočne prekrývajú. Najväčšou výzvou do budúcnosti zostáva vyhlásenie trilaterálneho národného parku, ktorý by integroval najzachovanejšie časti dunajskej a pridunajskej prírody v stredoeurópskom regióne.¹¹

POJEM KULTÚRNA KRAJINA

Viera Dvořáková uvádza, že v slovenskom prostredí sme sa s pojmom kultúrna krajina z hľadiska kultúrneho dedičstva stretli začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia pri prerokovaní prvých slovenských návrhov do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO. Fenomén kultúrna krajina sa uvádzal ako možnosť chrániť v rámci tohto prestížneho zoznamu aj iné typy kultúrneho dedičstva ako tradičné mestá, architektúru alebo architektonické súbory – a to krajinu, v ktorej stáročný vplyv tradičného spôsobu hospodárenia a užívania krajiny sa stal podmienkou pretrvania takejto krajiny vo svojom súčasnom výraze do budúcnosti a zároveň sa chápe ako kultúrna hodnota.¹²

V slovenskej legislatíve sa pojem kultúrna krajina objavil v roku 1991 po prijatí Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.¹³ Vykonávacía smernica k dohovoru identifikovala základné kategórie kultúrnej krajiny, ktoré by mohli byť zaradené do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO, takto:

- krajinu navrhnutú a vytvorenú človekom, ako sú záhrady a parková krajina, útvary vybudované z estetických dôvodov,
- krajinu, ktorá sa do svojej súčasnej podoby vyvinula socioekonomickým a sociokultúrnym využitím prírodného prostredia, pričom môže ísť o reliktnú krajinu, kde sa evolučný proces už ukončil, ale jej charakteristické znaky sa zachovali v materiálnej podobe, alebo o nepretržite sa rozvíjajúcu krajinu, ktorá si v súčasnej spoločnosti udržiava aktívnu sociálnu úlohu, tesne spojenú s tradičným spôsobom života, v ktorej stále pokračuje evolučný proces, a súčasne prináša významné materiálne dôkazy o evolúcii v priebehu času,
- asociatívnu kultúrnu krajinu, charakteristickú silnými náboženskými, umeleckými



6 Kultúrna krajina Dunaja v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – Spitz v údolí Wachau v Rakúsku. Fotografia: Katarína Kristiánová, 2017



7 Vínohrady v údolí Wachau – kultúrna krajina Dunaja v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Fotografia: Katarína Kristiánová, 2017

alebo kultúrnymi asociáciami, pričom ich materiálne kultúrne dôkazy môžu byť nevýznamné, ba dokonca môžu chýbať – aj takéto typy krajín môžu byť vďaka sile prepojenia asociácií a krajiny zaradené do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO.

Významným medzníkom v oblasti prístupu ku krajine i v chápaní pojmu kultúrna krajina sa stalo prijatie Európskeho dohovoru o krajine v roku 2000.¹⁴ Tento dohovor vyjadřil potrebu ochrany nielen najcennejších území prírodnej a kultúrnej krajiny, ale aj potrebu udržania kvalít všetkých typov krajín, uznávajúc, že kvalita a rozmanitosť európskej krajiny predstavuje spoločný zdroj a je dôležité spolupracovať v záujme jej ochrany, manažmentu a plánovania. Podľa Európskeho dohovoru o krajine je krajina všade dôležitou súčasťou kvality života ľudí: v mestských oblastiach i na vidieku, v narušených oblastiach rovnako ako aj v oblastiach s vysokou kvalitou, v oblastiach pozoruhodných i všedných. Európsky dohovor o krajine, uvedomujúc si, že vývoj výrobných technológií v poľnohospodárstve, lesníctve, priemysle, pri ťažbe nerastov, postupy v oblasti regionálneho rozvoja a územného plánovania, doprave, infraštruktúre, turistike a rekreácii, ako aj úroveň globálnych zmien vo svetovej ekonomike v mnohých prípadoch urýchľujú zmenu krajiny, reaguje na pranie verejnosti užívať krajinu vysokej kvality a zohrávať aktívnu úlohu pri

jej rozvoji v presvedčení, že krajina je kľúčovým prvkom priaznivých podmienok pre život jednotlivca i spoločnosti a jej ochrana, manažment a plánovanie sú spojené s právami a povinnosťami každého. Európsku krajinu tento dohovor považuje za spoločné dedičstvo. Európa ako kontinent obsahuje množstvo rozmanitých krajín – od prímorských oblastí, cez roviny až po vysokohorské masívy. To všetko predstavuje spoločné európske bohatstvo. Dohovor spája ochranu prírodného a kultúrneho dedičstva ako ochranu neoddeliteľných hodnôt – prírodných aj ľudských. Takéto neoddeliteľné prírodné aj ľudské hodnoty sú charakteristické aj pre krajinu Dunaja.

PRÍKLAD ÚDOLIA WACHAU

Výnimočné hodnoty kultúrnej krajiny pozdĺž Dunaja možno nájsť v údolí Wachau, v regióne Dolného Rakúska, medzi Melkom a Kremsom. Wachau, ako príklad mimoriadnych kvalít kultúrnej krajiny, je od prelomu milénia zaradené do Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Návštevníkov priťahuje množstvo historických pamiatok zasadených do krásnych prírodných scenérií. Takmer všetky svahy údolia sú pokryté umelo vytvorenými kamennými terasami s vínnou révou, pre ktorú sú tu výborné klimatické podmienky a ktoré otvárajú malebný ráz údolia. Možno ich pozorovať počas plavby loďou, čo je obľúbený spôsob spoznávania celého údolia Wachau, alebo



8 Asociatívna kultúrna krajina – hrad Devín. Hradné ruiny na olejomalbe Josefa Holzera z roku 1864. Zdroj: https://sk.wikipedia.org/wiki/Devínsky_hrad



9 Panoráma kultúrnej krajiny – Bratislavský hrad. Fotografia: Katarína Kristiánová, 2017

sa vydať na známu vínnu cestu Weinstrasse Wachau, ktorá prechádza cez vinárske obce Spitz, Weisenkirchen či Dürnstein (→ 6, 7). Popri degustácii vína turisti navštevujú historické pamiatky, spoznávajú bohatú históriu údolia, napríklad benediktínsky kláštor v Melku, ktorý inšpiroval Umberta Eca pri písaní románu *Meno ruže*, či hrad Kuenringerburg, zrúcaninu nad mestečkom Dürnstein, kde bol väznený anglický kráľ Richard Levie srdce. Už od 19. storočia je ochrana hodnôt údolia v centre národného i regionálneho záujmu. K ochrane údolia prispieva niekoľko prekrývajúcich sa legislatívnych predpisov, ktoré sú implementované rôznymi orgánmi na federálnej, štátnej i miestnej úrovni. Údolie Wachau je aj chráneným územím NATURA 2000 v zmysle oboch smerníc o vtákoch i o biotopoch. Za implementáciu ochrany a udržateľný rozvoj lokality sú zodpovedné rôzne úrady: za oblasť ochrany historických

pamiatok a súborov federálny *Bundesdenkmalamt* (Spolkový pamiatkový úrad v Rakúsku), za ochranu prírody a krajiny, za regionálne stratégie a za stanovovanie podmienok a limitov územného rozvoja dolnorakúsky *Amt der Niederösterreichischen Landesregierung* (Úrad krajskej vlády Dolného Rakúska), trinásť lokálnych komunít – *Gemeinden* (obcí) – je zodpovedných za lokálne zonálne plány a reguláciu. Spolu vytvorili združenie *Arbeitskreis Wachau* (Pracovné spoločenstvo Wachau) s úradom v Spitz, ktoré zamestnáva expertov pracujúcich na projektoch ochrany a udržateľného rozvoja. Príklad Wachau predstavuje pre projekt DANuRB inšpiratívny zdroj, ako zachovať a podporiť hodnoty kultúrnej krajiny a citlivo ich využívať v prospech prezentácie kultúrneho dedičstva.

HODNOTY KULTÚRNEJ KRAJINY DUNAJA NA SLOVENSKU

Devínska brána alebo aj *Porta Hungarica*, geografická brána medzi Malými Karpatmi a Hainburskými vrchmi, ktorou vstupuje Dunaj na naše územie, reprezentuje nielen výnimočné prírodné hodnoty, ale i hodnoty asociatívnej kultúrnej krajiny charakteristickej silnými kultúrno-historickými asociáciami – je svedectvom našej histórie i súčasťou nášho národného povedomia. Devínska brána bola bránou do Karpatskej kotliny od západu, ale aj dôležitou križovatkou dvoch diaľkových ciest – Jantárovej cesty spájajúcej Stredozemné more s Pobaltím i Pridunajskej cesty spájajúcej západné oblasti strednej Európy s krajinami okolo Čierneho mora. Brehy po oboch stranách rieky využívali ľudia už od praveku. Nad úžinou stavali opevnenia a výšinné sídliská, z ktorých bolo možné kontrolovať prechod cez rieku, výhodne obchodovať



10 Ester Plicková: Rybári z Bodíkov. Z cyklu *Krajina, ktorá odišla*. 1960. Slovenská národná galéria, inventárne číslo: UP-DK 3485.

s prechádzajúcimi kupcami a brániť sa proti útočníkom.

Praveké výšinné sídliská menili v priebehu stáročí svoju podobu, niektoré úplne zanikli, iné sa rozrastali, viaceré z nich sa zmenili na vojenské centrá Keltov, neskôr Rimanov, Germánov i Slovanov. Tri z nich boli v oblasti Devínskej brány prebudované aj na mocné stredoveké pevnosti – feudálne hrady. Na pravom brehu Dunaja tak vznikol hrad Hainburg, na ľavom brehu Devín a Bratislavský hrad (→ 8, 9). Hrad Devín spolu s neďalekým Bratislavským hradom tvoria dvojicu významných reprezentantov slovenskej národnej histórie. Devín už od polovice 17. storočia symbolizoval slovenskú minulosť a národnú hrdosť Slovákov. V literárnom diele Jána Kollára a Jána Hollého ožívali myšlienky národného uvedomovania sa a hrad Devín podľa nich reprezentoval symbolické začiatky našej krajiny a spájaj v sebe tradície Veľkej Moravy a cyrilometodskej misie. „Kult“ Devína vyvrcholil v pamätnom výlete štúrovcov na Devín 24. apríla 1836. Tu Štúr a jeho družina na „hrobch dávnej slávy“ prisahali vernosť národu a jeho túžbam. Nový impulz dostala devínska tradícia po roku 1918. Jeho vyvrcholením bol výlet slovenskej mládeže na Devín v roku 1936 pri príležitosti storočnice výletu štúrovcov a osadenie pamätnej dosky. Tento akt tiež významne prispel k tomu, že Slováci začali vnímať Devín ako národné posvätné miesto.¹⁵ Ešte v nedávnej minulosti sa svahy Malých Karpát v okolí Devína a Bratislavy, podobne ako vo Wachau, využívali na pestovanie viniča, no charakteristické znaky tohto tradičného socioekonomického využitia prírodného prostredia sa v súčasnej krajine, v ktorej pokračuje evolučný urbanizačný proces, zachovali len sčasti.¹⁶

Krajina vnútrozemskej delty a najväčšieho riečneho ostrova – Žitného ostrova – je ďalším typom krajiny, ktorá predstavuje

výnimočné hodnoty nielen prírodného, ale aj kultúrneho dedičstva. I napriek dynamike riečnej krajiny, v ktorej Dunaj menil korytá, tvoril nové ramená a z prinášaného štrkopiesku tvoril nové ostrovy, čo sa odrazilo i v názvoch *Schüttinsel* alebo *Csallóköz*, našli sa v tomto regióne sídla i pohrebiská z rôznych období.¹⁷ Časté sú pamiatky dokazujúce osídlenie ostrova človekom z obdobia neolitu, doby bronzovej či doby železnej. *Limes Romanus* – ochranná línia ríše – kopírovala hlavný tok Dunaja, na Žitnom ostrove sú výraznejšie stopy z tohto obdobia po osídlení germánskymi kmeňmi; významnú etapu jeho dejín predstavuje aj obdobie avarského kaganátu, napríklad jedno z najväčších pohrebísk tohto obdobia sa nachádza pri obci Holiare, kde sa našli slovensko-avarské hroby zo 7. a 8. storočia.¹⁸ Využitie človekom v priebehu dejín vtlačilo dunajskej krajine špecifickú pečať a kultúrnu identitu. Ku kultúrnemu dedičstvu dunajskej krajiny patria aj tradície rybárstva či mlynárstva, ktoré zachytila na svojich fotografiách napríklad aj Ester Plicková (→ 10).¹⁹

Zachované hmotné pamiatky kultúrneho dedičstva na strednom Dunaji, napríklad rímske antické pamiatky – súčasť *Limes Romanus* – alebo unikátny pevnostný systém v Komárne, boli vytipované aj na zápis do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO, kam sa predpokladá zaradiť aj spoločný návrh *Dunajská prírodná a kultúrna krajina* spolu s Českom, Rakúskom a Maďarskom.

Súčasťou hodnôt kultúrnej krajiny Dunaja sú tiež nehmotné či už zaniknuté hodnoty kultúrneho dedičstva, rôzne historické udalosti, mýty i legendy viažuce sa na miesta v krajine. Tie sa neraz interpretujú aj formou pamätníkov. Napríklad v obci Patince, na dolnom konci lesa, pri starom ústí Žitavy do Dunaja, stál ešte v roku 1940 starý dub s priemerom 80 – 100 cm. Podľa ústneho podania práve pod týmto dubom podpísali v roku 1606

poverenci Rudolfa II., Istvána Bocskai a sultána Ahmeda I. tzv. Žitavský mier. Dohodli sa vtedy na otázkach daní a území, ktoré zostanú pod tureckou správou. Tento mier bol doplnkom tzv. Viedenského mieru a mal trvať dvadsať rokov. Dnes túto udalosť pripomína pamätník Žitavského mieru v Radvani nad Dunajom (→ 11).

VALORIZÁCIA HODNÔT PRÍRODNEJ A KULTÚRNEJ KRAJINY DUNAJA V PROJEKTE DANURB

Cieľom valorizačných stratégií je flexibilný, humánne, ekologicky a spoločensky zodpovedný prístup k existujúcim prírodným a kultúrnym oblastiam nábrežnej krajiny.²⁰ V záverečnej fáze projektu DANURB bude jednou z foriem valorizácie vybraných hodnôt prírodného a kultúrneho dedičstva ich sprostredkovanie pomocou mobilnej aplikácie. Rápidny rozvoj použitia smartfónov a mobilných aplikácií v súčasnosti vytvára nové možnosti na poznávanie krajiny, na rozvoj turizmu a aj na interpretáciu hodnôt prírodného a kultúrneho dedičstva. Internet a mobilné aplikácie sú schopné sprostredkovať rozmanité poznatky o krajine a o jej príbehoch. Poznávanie krajiny a jej fyzickej reality je tak obohatené o nové rozmery.

V súčasnej fáze výskumu boli na účely využitia v turistickej mobilnej aplikácii navrhnuté vybrané prvky zelenej infraštruktúry v slovenských pilotných mestách projektu – v Komárne a Štúrove.

Autorka článku Ing. arch. Katarína Kristiánová, PhD., zodpovedá v projekte DANURB za pracovný balík WP 3 – DANURB.research platform.



11 Interpretácia hodnôt nehmotného kultúrneho dedičstva – pamätník Žitavského mieru v Radvani nad Dunajom.

Autori: Peter Gáspár, Juraj Illés, Katarína Kristiánová, 2007. Fotografia: Katarína Kristiánová, 2012

- 1 LISICKÝ, Mikuláš Juraj: Expertné vyjadrenie k optimalizácii vodného režimu ramennej sústavy z hľadiska prírodného prostredia. 2001. In: LISICKÝ, Mikuláš Juraj, MUCHA, Igor (eds.): Optimalizácia vodného režimu ramennej sústavy v úseku Dunaja Dobrohoš – Sap z hľadiska prírodného prostredia. Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2003, 205 s.
- 2 Tamže.
- 3 Pozri napr. IORDACHI, Constantin, VAN ASSCHE, Kristof (eds.): The Bio-Politics of the Danube Delta: Nature, History, Policies. Lexington Books 2015, 482 s., alebo ARVAJOVÁ, Denisa: Dunajská delta, 14. 3. 2010. Dostupné na: <http://www.infoglob.sk/zaujímavosti/dunajska-delta/>.
- 4 Podľa Romanian Ornithological Society a RSPB/BirdLife: Danube Delta Natura 2000 site, Romania: Inadequate implementation of the EU Nature Directives is resulting in site deterioration and species disturbance, 9. 9. 2008. Dostupné na: <https://www.rspb.org.uk/globalassets/downloads/documents/campaigning-for-nature/briefing-note-on-danube-delta-natura-2000-sites-romania.pdf>.
- 5 LISICKÝ, Mikuláš Juraj: Dunajské vodné dielo očami ekológa. In: Vesmír, 1988, roč. 67, č. 7, roč. 67, s. 394 – 401.
- 6 HUBA, Mikuláš: Z histórie paradigmatického sporu o budúcnosť prírody a krajiny Podunajska. In: Forum Historiae, 2017, roč. 11, č. 1: Krajina, príroda a životné prostredie v minulosti, s. 141 – 161.
- 7 Tamže.
- 8 Napríklad výstavbou hydroelektrární Železná brána I (1972) a Železná brána II (1984), ktoré vyrábajú ohromné množstvo elektrickej energie, sa zlepšili plavebné podmienky pre lode, ale zároveň sa znemožnila migrácia rýb a z Dunaja vymizla niekoľkokmetrová jeseterovitá ryba – vyza veľká.
- 9 HUBA, 2017, s. 141 – 161.
- 10 Tamže, s. 155. Podľa autorov: PETRÁŠOVÁ-ŠIBÍKOVÁ, Mária, MATEČNÝ, Igor, UHERČÍKOVÁ, Eva, PIŠŮT, Peter, KUBALOVÁ, Silvia, VALACHOVIČ, Milan, HODÁLOVÁ, Iva, MEREDĽA, Pavol jr., BISBING, Sarah M., a MEDVECKÁ, Jana: Effect of the Gabčíkovo Waterworks (Slovakia) on riparian floodplain forest ecosystems in the Danube inland delta: vegetation dynamics and trends. Biológia 2017, roč. 72, č. 7, s. 722 – 734, stavba vodného diela Gabčíkovo, podobne ako iné regulácie vodných tokov, vedie k pomalejšiemu výskum v troch sledovaných lokalitách: Dunajské kriviny, Kráľovská lúka a Istragov. Analýza zmien v kompozícii druhov a ekologických faktorov preukazuje negatívne zmeny za posledných 23 rokov. Umelý systém nenahrádza dostatočne pôvodné prirodzené zaplavovanie, ale do istej miery zmiernuje negatívne efekty na mäkký lužný les v študovaných lokalitách.
- 11 Ako uvádza HUBA, 2017, s. 156: „Naši susedia národné parky v tomto priestore už majú, slovenská strana, ktorá s takouto iniciatívou prišla ako prvá, ešte nie. Rakúsko neschválilo výstavbu plánovanej hydroelektrárne na Dunaji pri Hainburgu a následne na tomto území vznikol Národný park Donau-Auen, Maďari odmietli výstavbu stupňa Nagymaros na svojom území a vyhlásili na tomto území Národný park Duna – Ipoly a Česi síce nedokázali zabrániť výstavbe priehrady Nové mlyny na dolnom úseku Dyje, ale zato dokázali spolu s Rakúšanmi vyhlásiť bilaterálny Národný park Podyjí – Thayatal. Slovensko dopadlo z pohľadu ochrany prírody a krajiny najhoršie: s Vodným dielom Gabčíkovo, so živelnou urbanizáciou a devastáciou dotknutého vzácného územia a dosiaľ bez národného parku na tomto území.“
- 12 DVOŘÁKOVÁ, Viera: Kultúrna krajina a jej ochrana z hľadiska kultúrneho dedičstva. In: Urbanita, roč. 23, č. 4, 2011. Dostupné na: <http://www.uzemneplany.sk/sutaz/kulturna-krajina-a-jej-ochrana-z-hladiska-kulturneho-dedicstva>.
- 13 Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO bol prijatý na generálnej konferencii UNESCO 16. 11. 1972 v Paríži, v našej legislatíve bol uverejnený v Zbierke zákonov č. 159/1991, čiastka 32.
- 14 Po ratifikačnom procese vstúpil Európsky dohovor o krajine na Slovensku do platnosti v decembri 2005.
- 15 PLACHÁ, Veronika, HLAVICOVÁ, Jana: Devín – slávny svedok našej minulosti. Perfekt, Bratislava 2003, 172 s.
- 16 KRISTIÁNOVÁ, Katarína: Historical Vineyard Landscape of Bratislava in the Era of Market Economy. In: IGNATIEVA, Maria, STEWART, Glenn (eds.): Historical Landscapes in the Modern Era. Inrenational Conference St. Petersburg, Russia: 1 – 3 June 2009. St. Petersburg: Polytechnic University, 2009, s. 107 – 110.
- 17 BOHUŠ, Mirko, RUŽIČKOVÁ, Jana, LEHOTSKÁ, Blanka: Dunaj, jeho ekosystémy a ľudská činnosť. Dunaj a činnosť človeka. Univerzita Komenského v Bratislave, 2011, 370 s.
- 18 BOHUŠ, Štefan: Praveké nálezky na Žitnom ostrove, Žitný ostrov a doba rímska, Avari na Žitnom ostrove. Dostupné na: <http://www.zitnyostrov.estranky.cz/>.
- 19 PLICKOVÁ, Ester: Dunaj v Československu, krásy rieky. Obzor 1965, 144 s.
- 20 JOKLOVÁ, Viera, FURDÍK, Juraj: Nábřežné stratégie v Bratislave-Petržalke. ALFA, roč. 20, č. 3, 2015, s. 58 – 67.